

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В КОНЦЕПЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ**THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF APPOINTMENT OF FORENSIC EXAMINATION IN THE CONCEPT OF ELECTRONIC CRIMINAL PROCEEDINGS**

**Павлова Т.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова**

**Жученко О.Д., аспірант кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова**

Статтю присвячено дослідженню теоретичних та практичних аспектів призначення судової експертизи в рамках розробки концепції електронного кримінального провадження, а також деяких вимог до оформлення висновку експерта. На етапі стрімкого впровадження нових інформаційно-аналітичних систем у діяльності сторін, які приймають участь у кримінальному провадженні, актуальним питанням залишається розробка «розумної» системи, яка здатна здійснювати автоматичний контроль за додержанням порядку призначення експертиз.

На жаль, на сьогодні стороною обвинувачення нерідко порушується порядок призначення судових експертиз. Недостатній об'єм матеріалів, направлених на експертизу, неповні або некоректні питання, поставлені на вирішення експерту, залучення неповноважного експерта, порушення права на захист підозрюваного або обвинуваченого під час призначення експертизи – основні з цих порушень.

У статті розроблено як теоретичні, так і практичні пропозиції щодо удосконалення описаного процесу. Так, запропоновано принцип вибору та формування пропозиції щодо визначення переліку експертиз, необхідних для призначення. Також сформульовано способи орієнтовного визначення об'єму матеріалів, що будуть направлені експерту та перелік доцільних питань під час призначення конкретної експертизи. Крім того, шляхом інтеграції різних інформаційно-аналітичних систем з системою електронного кримінального провадження запропоновано методи відбору повноважних експертів для проведення експертизи.

Не менш важливою пропозицією є оглянуті методи формування коректних постанов про призначення судової експертизи, а також контролю за дотриманням прав сторони захисту при призначенні експертизи.

Крім того, в статті підняте питання про уніфікацію електронного висновку експерта для його подальшого використання іншими алгоритмами системи електронного кримінального провадження.

Отримані результати дослідження можливо використовувати як для визначення подальших напрямів вивчення теми електронного кримінального провадження в Україні, так і для практичної реалізації описаних пропозицій.

Ключові слова: кримінальний процес, електронне кримінальне провадження, судова експертиза, висновок експерта.

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the appointment of a forensic expert examination within the framework of development of the concept of electronic criminal proceedings, as well as some requirements for the execution of an expert opinion. An actual issue is the development of a "smart" system, which is capable of automatic control over compliance with the order of appointment of forensic examination at the stage of rapid introduction of new information and analytical systems in the activities of the parties involved in criminal proceedings.

Unfortunately, the prosecution often violates the order of appointment of forensic examinations today. The basis for these violations are insufficient amount of materials directed to forensic examination, incomplete or incorrect questions put to the permission of the expert, involvement of an unauthorized expert, violation of the right to defense of a suspect or accused in the appointment of forensic examination.

Theoretical and practical suggestions for improving the process described in the article are developed. Thus, the principle of selection and formation of proposals to determine the list of expert examinations required for appointment is proposed. Ways of approximate determination of the volume of materials to be sent to the expert and the list of reasonable questions to be asked when appointing a specific expert examination are also formulated. In addition, by integrating various information and analytical systems with the system of electronic criminal proceedings, methods have been proposed for the selection of authorized experts to conduct an expert examination.

The methods of forming correct decisions on the appointment of a forensic expert examination, as well as control over compliance with the rights of the party defending the stump of the appointment of a forensic expert examination, have become no less important.

Besides, the article raises the issue of unification of the electronic expert report for its further use by other algorithms of the system of electronic criminal proceedings.

Obtained results of the research can be used both for determination of further directions of study of the topic of electronic criminal proceedings in Ukraine and for practical realization of the described proposals.

Key words: criminal proceedings, electronic criminal proceedings, forensics, expert conclusion.

В Україні і надалі спостерігається активний розвиток технічного прогресу та суцільної інформатизації суспільних процесів. Не залишається осторонь і галузь кримінального судочинства.

Продовжується розробка нових та вдосконалення старих інформаційних систем в органах прокуратури, судах, органах досудового розслідування України. На цьому тлі виникає необхідність у науковому дослідженні та обґрунтуванні розробки концепції електронного кримінального провадження з усіх його ракурсів.

Одним із найменш освітлених питань у цьому напрямку залишається дослідження процесу призначення судових експертиз та отримання висновку експерта в рамках електронного кримінального провадження. Так, окремі аспекти цього питання досліджені І. Г. Каланчою та А. В. Столітнім. Галузеве дослідження щодо використання електронно-

інформаційних систем під час проведення судово-медичної експертизи проведено спеціалістами Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи, Національної служби здоров'я України та науковцями Харківського національного медичного університету [1].

Однак, актуальним та недостатньо охопленим науковими дослідженнями залишається питання розробки «розумних» алгоритмів призначення судових експертиз у рамках становлення концепції електронного кримінального провадження. Метою розробки такої системи повинно стати зменшення кількості порушень при призначенні судової експертизи (у тому числі, порушень прав учасників кримінального провадження) та удосконалення процесу збору відповідних джерел доказів.

На наш погляд, доцільно дослідити цю тему в розрізі призначення судової експертизи саме стороною обвинува-

чення як основним користувачем системи електронного кримінального провадження. Даним дослідженням не охоплено призначення експертиз судом або залучення експертів стороною захисту у зв'язку з окремими особливостями їх кримінально-правового статусу.

Першим важливим рішенням щодо забезпечення стороною обвинувачення проведення судових експертиз є визначення переліку експертиз, які потребують призначення та проведення протягом кримінального провадження.

Кількість експертиз, які необхідно провести в конкретному кримінальному провадженні, а також послідовність їх призначення, як правило, залежить від кваліфікації злочину, який вчинено, а також слідів та об'єктів, вивчення та дослідження яких вимагає наявність спеціальних знань.

Втім, законодавством України та напрацьованою кримінально процесуальною практикою передбачено ряд експертиз, проведення яких є обов'язковими під час досудового розслідування.

По-перше, це ті, обов'язковість проведення яких прямо передбачена Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Так, у ч. 2 ст. 242 КПК України зазначено, що «слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 3) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 4) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням» [2].

По-друге, перелік випадків обов'язкового призначення експертиз розширено постановами Пленумів Верховного Суду України (далі – постанови Пленумів ВСУ). Цю тему в своєму дослідженні детально описав М. Г. Щербаківський, зазначивши, що «відсутність у матеріалах кримінального провадження висновку експерта – одного з обов'язкових джерел доказів під час вирішення питання про винуватість або невинуватість особи дає підставу вважати, що слідство проведене односторонньо й необ'єктивно з порушенням кримінально-процесуального закону...» [3, с. 149]. Загалом постановами Пленумів ВСУ передбачено цілий ряд випадків, в яких призначення судової експертизи є обов'язковим.

Тому, система електронного кримінального провадження на функціональному рівні повинна вимагати від сторони обвинувачення обов'язкового призначення таких експертиз. У концепції електронного кримінального провадження ці вимоги повинні мати законодавче та нормативне закріплення у відповідних інструкціях та порядках.

З практичної точки зору необхідно реалізувати алгоритм системи, який буде враховувати кваліфікацію злочину, а також вихідну інформацію на момент початку досудового розслідування, та в залежності від цього вимагатиме від слідчого, прокурора забезпечити призначення відповідних експертиз.

Також, у системі необхідно запровадити функцію формування пропозицій та рекомендацій щодо призначення інших експертиз на подальших етапах досудового розслідування. Так, обліковуючи в системі електронного кримінального провадження здобуту під час досудового розслідування інформацію, речові докази, сліди тощо, масмо змогу використовувати ці дані для визначення можливості призначення додаткових експертиз, які допоможуть слід-

ству здобути нові докази, або перевірити достовірність вже відомих.

На етапі ініціювання проведення кожної окремої судової експертизи важливим аспектом є визначення переліку матеріалів, які необхідно надати експерту для дослідження, а також питань, які виносяться на вирішення експерта. Недостатність матеріалів, наданих експерту для вирішення питань, або ж постановка питань, які виходять за межі компетенції експерта, можуть потягнути за собою відмову в наданні експертом висновку [2, ст. 69; 4, п. 2.2].

Тому вкрай важливо чітко сформулювати питання для експерта та визначити найбільш повний об'єм матеріалів, які надаються йому для проведення дослідження.

На практиці, контроль за повнотою наданих матеріалів для проведення експертизи можливо реалізувати завдяки аналізу даних, внесених у систему електронного кримінального провадження. Співставлення виду (типу) експертизи з інформацією про систематизовані за змістом матеріали (в тому числі, речові докази) дасть змогу автоматизованій системі оцінити те, на скільки повний об'єм матеріалів надано для проведення дослідження та вивчення експертам. Розробка алгоритму співставлення має стати спільною роботою теоретиків та практиків як в галузі кримінального процесу, так і в галузі судової експертизи.

Менш складною виглядає ситуація щодо визначення переліку питань, які виносяться на вирішення експерту.

У науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень надається орієнтовний перелік вирішуваних питань для призначення кожного виду (підвиду) судових експертиз [4]. Структуризація цих питань у програмному комплексі електронного кримінального провадження дозволить впровадити функцію з формування рекомендованих питань при призначенні тієї чи іншої експертизи.

Крім того, з метою забезпечення слідчого, прокурора від формування некоректних питань чи тих питань, які не входять до компетенції експерта при проведенні певного виду експертизи, пропонується формувати список так званих «запобіжних» питань для кожного окремого виду експертизи. При спробі винести постанову про призначення експертизи з ймовірно некоректними питаннями система електронного кримінального провадження зможе попередити про це службову особу.

У комплексі обидва описані вище рішення суттєво знизять кількість випадків призначення недоцільних експертиз, поставлення на вирішення експерту некоректних питань, або ж направлення експерту недостатньої кількості матеріалів для дослідження.

Не менш важливим рішенням при призначенні судової експертизи є вибір експертної установи або експерта, яким буде доручено проведення експертизи. Обов'язковою вимогою є те, щоб експерт, який проводить експертизу, був повноважною особою.

Вважаємо, що як в теоретичному, так і в практичному аспектах оцінки повноважень експерта варто виходити з двох критеріїв:

- 1 – наявність об'єктивного права у особи проводити експертизу певного виду;
- 2 – відсутність заборон та обмежень у залученні експерта до проведення експертизи.

Щодо першого критерію, ч. 1 ст. 69 КПК України передбачено, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка, окрім іншого, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ із змінами та доповненнями від 20.03.2010 р. (далі – Закон України від 25.02.1994 р.) на проведення експертизи.

У свою чергу, Законом України від 25.02.1994 р. встановлено, що «судовий експерт має бути атестований та зареєстрований в державному Реєстрі атестованих судових експертів» [5, ст. 9].

Сторона обвинувачення вільна у виборі експерта, якому можливо доручити проведення експертизи, за винятком проведення «криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, які можуть бути проведені виключно державними спеціалізованими установами» [5, ч. 3 ст. 7].

Отож, за першим критерієм експерт повинен відповідати описаним вище вимогам.

У контексті функціонування системи електронного кримінального провадження вважаємо, що така система обов'язково повинна бути зв'язана із державним Реєстром атестованих судових експертів [6]. Саме з цього джерела автоматично може формуватися перелік атестованих експертів, їх належність до державної спеціалізованої установи, а також види експертиз та експертної спеціалізації експерта. Відтак, система матиме змогу надавати правоохоронцю вичерпний перелік експертів або експертних установ, які мають право проводити необхідний вид експертизи.

За другим критерієм можемо виокремити два види обмежень та заборон: об'єктивні, які підтверджуються фактами, і суб'єктивні, які залежать від особистості експерта.

До об'єктивних обмежень пропонується віднести факт не знятої або не погашеної судимості експерта; накладання на експерта протягом останнього року адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією або дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта; службову залежність експерта від сторін кримінального провадження або потерпілого або родинні стосунки з ними. Відслідкувати подібні обмеження та не допустити залучення неповноважного експерта до проведення експертизи можливо шляхом інтеграції системи електронного кримінального провадження та відповідних даних із інформаційних систем Міністерства внутрішніх справ, Національного агентства з питань запобігання корупції, Міністерства юстиції тощо.

До суб'єктивних обмежень пропонується віднести особисту залежність експерта від сторін кримінального провадження або потерпілого; наявність інших обставин, які дають підставу вважати, що експерт особисто, прямо чи побічно зацікавлений у результатах експертизи або кримінального провадження.

Автоматично відслідкувати подібні обмеження неможливо, а їх наявність може бути підтверджена, здебільшого, показаннями учасників процесу. Для забезпечення сторони обвинувачення від залучення неповноважного експерта, в системі електронного кримінального провадження пропонується розробити функції з формування пропозицій щодо перевірки наявності таких обмежень (наприклад, шляхом допиту експерта або інших учасників кримінального провадження).

Одним із ключових завдань інформаційно-аналітичної системи електронного кримінального провадження повинно стати забезпечення сторони обвинувачення від порушення порядку проведення слідчих (розшукових) дій. Це стосується і призначення судових експертів на досудовому розслідуванні. Тому, вкрай важливо впровадити чіткі алгоритми роботи системи, які забезпечать безкомпромісне дотримання процесуальних норм щодо призначення експертизи та залучення експерта.

Процес призначення судових експертів у кримінальному провадженні регламентується Кримінальним процесуальним кодексом України. Крім того, внутрішні порядки їх проведення детально описано в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Інструкції про проведення судово-медичної експертизи [4; 7].

На практиці, доручення сторони обвинувачення про проведення експертизи здійснюється шляхом винесення

відповідної постанови з власної ініціативи слідчого, прокурора, або за результатами розгляду клопотання сторони захисту.

Тому, перш за все, важливо забезпечити можливість створення в системі електронного кримінального провадження постанови про призначення судової експертизи коректної форми та змісту.

У Кримінальному процесуальному кодексі України не передбачено чіткої структури постанови про призначення експертизи, не зазначено спеціальних реквізитів для такого документу, окрім як загальних вимог до постанови, які передбачені у ст. 110 КПК України. Частково дане питання охоплене Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, якою передбачено, що в процесуальному документі про призначення експертизи обов'язково зазначаються реквізити експерта або експертної установи, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню [4, п. 1.8].

Вважаємо, що уніфікувати постанову про призначення експертизи в системі електронного кримінального провадження можливо лише у випадку чіткої регламентації її змісту в Кримінальному процесуальному кодексі України.

Підготовка постанови в електронному середовищі допоможе уникнути ряду помилок та неточностей при призначенні експертизи.

Крім того, поширеним явищем при призначенні експертизи у кримінальному провадженні є порушення прав сторони захисту внаслідок недотримання процедури проведення слідчої дії.

Так, призначення судової експертизи є слідчою дією (ст. 242 КПК). Тому, слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Для того, аби підозрюваний, обвинувачений міг взяти участь у слідчій дії – призначення та проведення експертизи, йому, відповідно до вимог п. 13 ч. 1 ст. 7, ст. 20, ч. 1 ст. 2, п. 2. ч. 3, ч. 5 ст. 42 КПК України мають бути також роз'яснені положення ст. 4 Закону України від 25.02.1994 р. щодо забезпечення присутності учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи. Внаслідок цього, підозрюваний, обвинувачений зможуть скористатись своїм правом ставити на вирішення експерта питання, висловлювати зауваження, тощо. Тому, вкрай важливо забезпечити розробку алгоритмів щодо контролю за дотриманням вказаних вимог законодавства.

Завершальним етапом проведення експертизи є складання висновку, що і являється, власне кажучи, кінцевою метою даної слідчої дії.

Частиною 1 ст. 101 КПК України передбачено, що висновок експерта – «це докладний опис проведених експертних досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи» [2].

Статтею 102 КПК України передбачено чіткий зміст висновку експерта. В свою чергу, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень викладено вимоги до складу його реквізитів [4, п. 4.14].

Таким чином, ми маємо всі передумови для розробки структурованої форми складання експертами висновків, яку можливо реалізувати в системі електронного кримінального провадження.

Частиною 7 ст. 101 КПК України врегульовано, що висновок експерта надається в письмовій формі [2]. При цьому варто зазначити, що письмова форма документу може бути виражена як у паперовому, так і в електронному

вигляді. Аналогічних висновків доходить в своєму дослідженні А. В. Столітній [8, с. 103].

Складання висновку експерта в електронному вигляді зі структурованою інформацією в рамках кримінального провадження надає ряд переваг.

По-перше, це можливість для автоматичного аналізу висновків експерта засобами системи електронного кримінального провадження. По-друге, електронна форма висновку має ряд гарантій щодо походження висновку та його автентичності, що в свою чергу є надійним засобом протидії зловживань та фальсифікацій в кримінальному провадженні. І по-третє, таким чином можливо удосконалити процес обміну та зберігання результатів експертизи, ознайомлення сторони захисту з результатами експертизи.

Таким чином, впровадження сформованих теоретичних пропозицій щодо удосконалення процесу призначення судової експертизи в електронному кримінальному провадженні та оформлення її результатів, а також практичних способів їх реалізації призведе до ряду позитивних наслідків. По-перше, органи досудового розслідування та прокуратури отримають ефективний інструмент удосконалення процесу збору нових та перевірки вже відомих доказів. По-друге, буде забезпечено беззаперечне дотримання порядку проведення слідчої дії – призначення експертизи. І по-третє, впровадження описаних заходів зменшить кількість порушень прав сторони захисту, що має стати одним із основних завдань функціонування електронного кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борщ С. С., Оболенцева В. В., Моргун А. О., Хижняк В. В., Дунаєв О. В., Саєнко М. С., Моргун О. О., Романчук Н. Г., Тритинник Я. В., Циганко О. І. Сучасні судово-медичні електронно-інформаційні системи в рамках медичної реформи. *Буковинський медичний вісник*. 2019. Т. 23, № 2 (90). С. 57–61.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс від 14 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 27.05.2020).
3. Щербаковський, М. Г. Обов'язкове призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків: Право, 2016. Вип. 16. С. 148–157.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 27.05.2020).
5. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 27.05.2020).
6. Реєстр атестованих судових експертів : веб-сайт. URL: <https://rase.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 27.05.2020).
7. Про проведення судово-медичної експертизи експертизу : Інструкція Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95> (дата звернення: 27.05.2020).
8. Столітній А.В. Електронний висновок експерта в кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. № 64. С. 102–111.